

Nargiza O'ROQOVA,
QarDU o'qituvchisi, falsafa fanlari nomzodi
E-mail: nargizasalomovna268@gmail.com.

Falsafa fanlari doktori, dotsent B.Omonov taqrizi asosida

MA'NAVY MADANIYATNI YUKSALTIRISH YO'LLARI

Annotatsiya

Maqolada ma'naviyat madaniyatni yuksaltirish yo'larini, uning tarkibiy qismlari hamda sohadagi mavjud muammolar tahlili keltirilgan. Ma'naviy madaniyatga salbiy ta'sir ko'rsatuvchi omillar, zamonaviy tendensiyalar o'rganilgan. Ommaviy madaniyat va uning inson va jamiyat hayotiga ta'siri masalasiga oid fikr-mulohazalar keltirilgan.

Kalit so'zlar: Ma'naviyat, ma'naviy madaniyat, madaniyat, ijtimoiy ong, globallashtirish, gnoseologiya, praksilogiya, aksiologiya.

WAYS TO ELEVATE SPIRITUAL CULTURE

Annotation

The article presents an analysis of the ways in which spirituality elevates culture, its components and existing problems in the field. Factors that negatively affect spiritual culture, modern trends are studied. Feedback has been provided on the issue of popular culture and its impact on human and community life.

Key words: Spirituality, spiritual culture, culture, social consciousness, globalization, gnoseology, praxiology, axiology.

ПУТИ ПОВЫШЕНИЯ ДУХОВНОЙ КУЛЬТУРЫ

Аннотация

В статье духовность представлен анализ путей возвышения культуры, ее составляющих, а также существующих проблем в данной области. Изучены факторы, оказывающие негативное влияние на духовную культуру, современные тенденции. Представлены размышления по вопросу о массовой культуре и ее влиянии на жизнь человека и общества.

Ключевые слова: Духовность, духовная культура, культура, общественное сознание, глобализация, эпистемология, праксиология, аксиология.

Kirish. So'nggi yarim asr mobaynida jamiyat hayotining barcha sohalarini jadallik bilan qamrab olayotgan globallashtirish tendensiyasi milliy madaniyatlar o'rtasidagi tafovutlarni "yuvib" yubormoqda. Ma'naviy madaniyat – ma'naviyatning muhim tarkibiy qismidir. "Ma'naviyat insoniy fazilatlar bilan birga "ma'naviy madaniyat" deb atalmish dunyoviy ilm-fan, falsafa, axloq, huquq, adabiyot va san'at, xalq ta'limi, ommaviy axborot vositalari, urf-odatlar, an'analar hamda din va diniy amaliyot – ibodat, taqvo, diniy marosimlar va hokazo, diniy adabiyot, diniy san'at kabi boshqa ko'plab tarixiy va zamonaviy qadriyatlarini qamrab oladi"[1]. Ma'naviyatning har qanday tarkibiy qismida subyektiv va obyektiv tomonlar mavjud bo'lgani kabi, ma'naviy madaniyat ham o'zining obyektivlashgan va subyektivlashgan jihatlari ega. Uning obyektivlashgan tizimi "millatning o'z-o'zini anglash, o'z ruhini, irodasini va ongini, ijtimoiy amaliyotini takomillashtirish imkoniyatlarining va vositalarining erishilgan darajasidir, jamiyatning madaniy saviyasidir"[1]. Ma'naviy madaniyatning subyektiv tomoni esa shaxs ma'naviy madaniyati deb yuritiladi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Shunday qilib, shaxs ma'naviy madaniyati uning fazilatlarini va xislatlarini, bilimlari va e'tiqodini, norma va qadriyatlarini, kayfiyatini, malaka va ko'nikmalarining yaxlit sistemasidir. U birmuncha murakkab xarakterga ega bo'lib, shaxsning intellektual, siyosiy, huquqiy, axloqiy, estetik, diniy va boshqa madaniyatdan tarkib topadi. O'z navbatida, ushbu tarkibiy qismlarning o'zi ham ma'lum sistemani tashkil qiladi. Jumladan, shaxs intellektual, siyosiy, huquqiy, axloqiy, estetik, diniy va boshqa madaniyati quyidagilarni o'z ichiga oladi:

a) gnoseologik aspekti (shaxsning intellektual, siyosiy, huquqiy, axloqiy, estetik fazilatlarini, xislatlarini, bilimlari, e'tiqodini, tafakkuri, xabardorligi, ongliligi);

b) aksiologik aspekti (shaxsning intellektual, siyosiy, huquqiy, axloqiy, estetik normalari, qadriyatlarini, kayfiyatini);

v) praksilogik aspekti (shaxsning intellektual, siyosiy, huquqiy, axloqiy, estetik va boshqa bilimlardan amalda foydalanish malakasi va ko'nikmasi, faolligi darajasi).

Shaxs ma'naviy madaniyati quyidagi vazifalarni bajaradi:

a) intellektual, siyosiy, huquqiy, axloqiy, estetik va boshqa bilimlarni sistemalashtiradi;

b) ijtimoiy voqea va hodisalar, madaniyat norma va artefaktlariga ba-ho berish imkonini yaratadi;

v) o'z vijdoni va e'tiqodiga monand yashashni ta'minlaydi;

g) o'z ustida ishlashga, dunyoqarashini shakllantirib borishga undaydi;

d) muayyan hayotiy pozitsiyani egallashga turtki beradi;

ye) jamiyat, o'zga kishilar bilan munosabatlarni tartibga soladi, ular bilan uyg'unlikda yashashga odatlantiradi;

j) tashqi ma'naviy tahdidlardan himoya qiladi.

Shaxs ma'naviy madaniyatining ta'rifi, tarkibi va funksiyalari bilan bog'liq nazariy mulohazalarning o'ziyoyoq uning ommaviy madaniyat salbiy ta'sirini kamaytirishdagi ahamiyatini yorqin namoyon qiladi. Binobarin, uning tarkibiy qismlarini yuksaltirish bilan bog'liq masalalarning tahlil qilinishi, choratadbirlar majmuining belgilanishi biz tadqiq qilayotgan muammoning yechimini topishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Shaxs ma'naviy madaniyati tarkibida intellektual madaniyatning o'ziga xos o'rni bor. Intellektual madaniyat shaxs aqliy faoliyati davomida qo'llaniladigan fazilat va xislatlarning shakllanganligi darajasini ifodalaydi. Mutaxassislar uning tarkibini quyidagicha tasavvur qiladilar: a) intellektual kompetentlik; b) intellektual qobiliyatlar; v) e'tiqodlar sistemasi; g) intellektual fazilatlar sistemasi [2]. Bunday madaniyatga ega bo'lgan shaxs xususiylikdagi umumiylik elementlarini ilg'ay oladi, turli tushunchalar orasidagi aloqadorlikni ko'rishga qodir bo'ladi, ilmiy kategoriyalarni obyektiv reallik bilan taqqoslay biladi, tahlil qilish va umumlashtirish malakasini o'zida mujassam etadi, mustaqil va ijodiy fikr yurita oladi, mustahkam bilim, malaka va ko'nikmalardan foydalanadi [2]. Shaxsning intellektual

madaniyati qator obyektiv shart-sharoitlar (jamiyatning ilmiy salohiyati, ilm-fanning rivojlanganligi darajasi, ta'lim tizimining samaradorligi va shu kabilar) hamda subyektiv omillar (maqsadga muvofiq tarzda yo'lga qo'yilgan tarbiya, xususan intellektual tarbiya, shaxsning o'z-o'zini tarbiyalashi va shu kabilar) ta'sirida shakllana boradi. Albatta, shaxs intellektual madaniyatining yuksalishi uchun jamiyatda unga bo'lganehtiyoj qaror topgan bo'lmog'i dardor.

O'zbekistonda keyingi yigirma yil ichida sodir bo'lgan ijtimoiy, iqtisodiy, siyosiy, ma'naviy-madaniy jarayonlar shaxs intellektual madaniyati xarakterini tubdan o'zgartirdi. Mafkuraviy yakkahokimlikning barham topishi, rejali iqtisodiyotdan bozor iqtisodiyotiga o'tilishi, turli sinf va guruhlar orasidagi tenglikning qaror topishi, milliy madaniy merosning tiklanishi – bularning barchasi tabiiy ravishda shaxsning intellektual madaniyati elementlariga o'zgacha tus berdi. Jumladan, shaxsning intellektual kompetentligi, intellektual qobiliyatlari, e'tiqodi, intellektual fazilatlarini kommunistik qarashlarga emas, umuminsoniy norma va qadriyatlarga tayana boshladi. Biroq bundan shaxs intellektual madaniyatining shakllanishi jarayoni nihoyasiga yetdi, o'zining tugal shakliga kirdi, degan xulosa kelib chiqmaydi. Chunki, birinchidan, shaxs intellektual madaniyatining shakllanishi uzluksiz davom etadigan jarayondir. U turli tarixiy davrda u yoki bu shakl va mazmun kasb etishi mumkin, biroq rivojlanishi jarayonining yakuniy nuqtasiga yetishi mumkin emas. Ikkinchidan, uzoq davom etgan mustamlakachilik davri shaxs intellektual madaniyatida ham qisqa muddatda yo'qolib ketmaydigan illatlarni vujudga keltirgan (masalan, ularning biri – tafakkur provinsializmi xususida A.Erkayev o'z kitobida mufassal fikr yuritadi) [3]. Bu illatlarning bartaraf etilishi uzoq vaqt talab etadi. Shuni nazarda tutgan holda mamlakatimiz birinchi prezidenti I.Karimov: "Albatta, hammamizga ayonki, jamiyat tafakkurini butunday yangilash bir-ikki yillik ish emas, uzoq va uzluksiz davom etadigan jarayon. Qolaversa, bu yo'lda tinimsiz izlanish va mehnat qilish, hali-beri uchrab turadigan eskicha fikrlash asoratlarini yengib o'tish oson emasligini ham yaxshi tushunamiz", - deb yozgan edi [4].

Bundan tashqari, kishilik jamiyati taraqqiyotining turli davrlari turli voqealar, jarayonlarni yuzaga keltiradiki, ular shaxs intellektual madaniyatini shakllantirish masalasiga yangi rakursdan yondashishni taqazo qiladi. Yangi asr arafasiga kelib ommaviy madaniyatning umumsayyoraviy miqyosda tarqalishi ana shunday voqealar turkumiga kiradi. Uning salbiy elementlarining shaxs ta'sirini kamaytirish zaruriyati shaxs intellektual madaniyatiga yangi metodologik pozitsiyadan yondashishni talab qilmoqda. Ommaviy madaniyat salbiy elementlarining shaxs ta'sirini kamaytirish uning axloqiy madaniyatini shakllantirishni ham taqazo qiladi. Shaxs axloqiy madaniyati - axloqiy fazilat va xislatlarning shakllanganligi, jamiyat axloqiy tajribasi, norma va qadriyatlarining o'zlashtirilganligi darajasini ko'rsatuvchi tushunchadir. Shaxs axloqiy madaniyati axloqiy ong (axloqiy bilimlar, axloqiy iroda, axloqiy qadriyatlar va shu kabilar), axloqiy dunyoqarash (axloqiy ideallar, norma va prinsiplar, axloqiy e'tiqod va shu kabilar), axloqiy fazilatlar (insonparvarlik, halollik, kamtarlik, mehribonlik va shu kabilar), axloqiy faoliyatni (axloq norma va prinsiplariga amal qilinishi) o'z ichiga oladi. Shaxs ijtimoiy hayotning mahsuli bo'lgani bois uning axloqiy madaniyati ham asosan jamiyatdagi shart-sharoitlar ta'sirida shakllana boradi. Shu bilan bir qatorda shaxs axloqiy madaniyatining shakllanishida axloqiy tarbiyaning ham salmoqli o'rni bor.

Mustaqillik yillaridagi ijtimoiy voqelik shaxs axloqiy madaniyatini chetlab o'tmadi, albatta. Jumladan, ijtimoiy adolat prinsiplarining tiklanishi, siyosat va axloq o'rtasidagi ziddiyatlarning bartaraf qilinishi, inson manfaatlarining ustuvor ahamiyat kasb etishi, huquqiy normalarning axloq qoidalari va jamiyat an'analariga mutanosib ravishda qaror toptirilishi, milliy axloqiy qadriyatlarning tiklanishi va bunga o'xshagan ko'plab voqea hamda jarayonlar shaxsning axloqiy madaniyatiga yangicha tus berdi. Biroq shiddat bilan o'zgarib borayotgan bugungi voqelik shaxs axloqiy madaniyatini shakllantirish masalalariga yana va yana qaytishni talab etmoqda. Bunday zaruriyatlardan biri G'arb olamidagi axloq pozitsiyalarining jadal xemirilib borayotgani bilan bog'liq. Axloq nafaqat shaxslararo

munosabatlarda, balki madaniy artefaktlarni tayyorlashda ham muhim mezon bo'lmay qoldi. Buning oqibatida, biz avvalgi bobda ko'rsatib o'tganimizdek, ommaviy madaniyat tarkibidan joy olgan film, ko'rsatuv, qo'shiq va suratlarida axloqsizlik elementlari tobora tez-tez uchrab turmoqda. Aynan ana shu tendensiya shaxs axloqiy madaniyatini yuksaltirish masalalariga kompleks yondashishni talab etayapti. Chunki axloqiy ongi yuksak darajada shakllangan, axloqiy faoliyati milliy va umuminsoniy axloqiy qadriyatlarga asoslangan shaxsning axloqiy zo'raonlikni targ'ib qiluvchi film va ko'rsatuv, qo'shiq va suratlarni inkor eta oladi, asl klassik, insonparvarlik g'oyalarni targ'ib qiluvchi artefaktlarni tanlaydi.

Binobarin, birinchidan, shaxsni axloqiy jihatdan yuksaltirishga xizmat qiladigan tadbirlarni sistemali ravishda amalga oshirish masalasiga alohida e'tibor berish zarur bo'ladi. Gap shundaki, bugungi kunda davlat muassasalarida bunday tadbirlar nomuntazam, stixiyali tarzda amalga oshirilsa, nodavlat sektoriga mansub korxonalarda mutlaqo o'tkazilmaydi. Bunday vaziyatda, bizning fikrimizcha, Ma'naviyat targ'ibot markazi bo'limlari bilan nodavlat sektori korxonalari o'rtasida tuzilgan shartnomalar qo'l kelishi mumkin. Ikkinchidan, yoshlarga "Etika" fanidan tahsil berish jarayonini ham tubdan o'zgartirish zarur bo'ladi. Bugungi kunda ta'lim muassasalarida mazkur fan uchun ajratilgan soatlar miqdori talabga javob bermaydi. 10-20 soat davomida shaxs axloqiy qarashlariga sistemaviy tus berib bo'lmaydi. Uchinchidan, film, ko'rsatuv, klip, qo'shiq, surat va shu kabilarni milliy va umuminsoniy axloqiy qadriyatlar pozitsiyasidan tanlashga odatlantiradigan uslubiy qo'llanmalar, bukletlar, flayerlar va boshqa poligrafik mahsulotlarning muntazam nashr qilinishiga erishishimiz lozim ko'rinadi. Ushbu tadbirlar ommaviy madaniyat salbiy elementlarining tarqalishiga to'siq bo'ladi, axloqiy buzqlik g'oyalarga qarshi tura oladigan sistemali, muntazam, intellektual jihatdan pishiq axloqiy targ'ibot mexanizmini vujudga keltiradi.

Shaxs estetik madaniyati bilan ommaviy madaniyat artefaktlarining iste'mol qilinishi o'rtasidagi aloqadorlik ayniqsa yorqin zuhur bo'ladi. Ma'lumki, "estetik madaniyat bu – ma'ayyan ijtimoiy-tarixiy taraqqiyot jarayonida kishilarning voqelikdagi go'zal narsa va hodisalarga nisbatan hissiy-emotsional va zavqiy munosabatda bo'lib, ularni ma'naviy-estetik qadriyat sifatida baholashning ifodasidir"[5]. Shaxs estetik madaniyati uning estetik ongi va faoliyatining integral xarakteristikasidir. Ushbu fenomen shakllanishining o'z qonuniyatlari va mantig'i mavjud, albatta. Biroq shaxs estetik madaniyatining qaror topishiga jamiyatda yuz berayotgan jarayonlar, voqealar va hodisalar ham iz qoldiradi. Masalan, tarixiy taraqqiyotning ma'lum bosqichida mavjud bo'lgan mafkuraviy norma va qadriyatlar shaxs estetik madaniyatining xarakterini belgilab berishi mumkin. Sovet hokimiyati yillarida kommunizm g'oyalarning shaxs estetik bilimlari, estetik tasavvurlari, estetik norma va prinsiplari, estetik qadriyatlari, estetik faoliyatining asosiy xususiyatlariga "rang bergani" ham shundan. Bu jarayonlarni maxsus o'rgangan mutaxassislar shaxs estetik madaniyatining shakllanishi tarixiylik, ijtimoiylik, polifunksionallik, umumfalsafiylik, qadriyatlar ustuvorligi, davriylik tamoyillari asosida kechishini qayd qiladilar[5].

Yigirmanchi asrning ikkinchi yarmi va yigirma birinchi asr boshlarida jamiyat va shaxs estetik madaniyat o'rtasidagi aloqadorlik ommaviy madaniyatning umumsayyoraviy miqyosda taraqqiy topishi kontekstida sodir bo'la boshladi. Keng ommaga mo'ljallangan va jiddiy mazmun tashuvchisi bo'lmagan film, badiiy asar, surat va shu kabilar shaxs estetik ongi va faoliyatini shakllantiruvchi muhim omilga aylandi. Mazkur jarayonlar ommaviy madaniyat bilan shaxs estetik madaniyat o'rtasidagi dialektik aloqadorlik murakkab xarakterga egaligini namoyon qildi. Ommaviy madaniyatning hattoki ijobiy xarakterga ega mahsullari ham shaxs estetik qarashlari, norma va prinsiplari, didi va faoliyatini primitivlashtiradi. Uning salbiy elementlarida esa "go'zallik qonuniyatlari buziladi, turli tarixiy voqealar, ruhيات imkoniyatlari, san'at, falsafa, siyosat, din va boshqa ijtimoiy ong shakllaridan o'z maqsadlari yo'lida uddaburonlik bilan foydalaniladi, yoshlar ko'nglining eng nozik jihatlariga ta'sir o'tkaziladi, ularning jinsiy, milliy va boshqa hissiyotlari

junbushga keltiriladi va shu bilan ularning qalbiga istagancha yovuz g'oyalar singdiriladi" [5].

Ommaviy madaniyat tarkibida turli siyosiy kuchlarning maqsad va muddaolari, ehtiyoj va manfaatlarini ifodalovchi elementlarning ko'payib borayotgani shaxs siyosiy madaniyatini shakllantirish masalalariga alohida e'tibor berishga undamoqda. Ma'lumki, "shaxs siyosiy madaniyati uning ijtimoiy tuzumga, hokimiyatga, davlat amalga oshirayotgan ichki va tashqi siyosatga munosabatini aks ettiradi"[6]. U shaxs siyosiy tuyg'ulari, bilimlari, normalari, qadriyatlar va shu kabilarni o'z ichiga oladi. Biroq millatlar va davlatlar o'rtasidagi turli aloqalar jadallashib, globallashuv jarayonlari murakkablashib borayotgan hozirgi davrda shaxs siyosiy madaniyatining mazmunini uning davlat va ijtimoiy tuzumga munosabati bilan bog'lash kifoya qilmaydi. Bugungi kunda shaxs siyosiy madaniyati deganda uning jahonda sodir bo'layotgan siyosiy voqealarga munosabati, turli siyosiy kuchlarning maqsad va manfaatlaridan voqifligini ham tushunmoq zarur. Chunki jahon siyosiy maydonida yuz berayotgan jarayonlarning asl mohiyatini ilg'ab ola olmaydigan, geosiyosiy maydonda faoliyat ko'rsatayotgan siyosiy kuchlarning maqsadlarini bilmaydigan, zamonaviy mafkuraviy munosabatlarning o'ziga xos xususiyatlaridan bexabar bo'lgan shaxsni tom ma'noda siyosiy madaniyatli deb ayt olmaymiz.

"Mustaqillik yillarida shaxsning hokimiyat va siyosat, ijtimoiy jarayonlarni boshqarishning asosini tashkil etuvchi g'oyalar va qarashlar, normalar va prinsiplar, davlat tuzilishi hamda uning siyosiy sistemasi, davlatni boshqarishda ishtirok etishning shakllari va usullari haqidagi siyosiy bilimlari kengaydi"[6]. Kishilarning siyosiy xabardorligi darajasi oshdi, siyosiy tafakkuri yangicha xarakter kasb etdi, davlat va ijtimoiy tuzumga munosabatlari o'zgardi. Fuqarolar o'z siyosiy

faoliyatlarini mutlaqo yangi siyosiy normalar asosida tashkil qila boshladilar. Vatandarlik va millatparvarlik darajasining oshishi ham shaxs siyosiy madaniyatini yangi bosqichga ko'tardi. Ma'naviy madaniyatini barqaror rivojlantirishning zamonaviy konsepsiyasini yaratish lozim. Konsepsiyaning yaratilishi yoshlar ma'naviy madaniyatini haqiqatan ham mazmunan boyitish mumkin bo'lgan ko'p o'lchovli komponentlarni o'zida ifodalaydi va mavjud imkoniyatlarni yanada kengaytiradi [7].

Shaxs siyosiy madaniyatining yuksalishiga qator obyektiv shart-sharoitlar zamin yaratdi, albatta. Bu shart-sharoitlar turkumiga O'zbekistonda yangi siyosiy sistemaning tarkib topishi, xususan huquqiy davlat barpo etish sari ilk odimlarning qo'yilishi, ikki palatali parlamentning qaror topishi, yangi siyosiy institutlarning shakllanishi, siyosiy partiyalarning vujudga kelishi va hokazolarni kiritish mumkin. Bularning barchasi shaxsning davlat va hokimiyat, ijtimoiy tuzum va siyosiy sistema, siyosiy faoliyat va siyosiy manfaatlar haqidagi tasavvurlarini kengaytiradi.

Xulosa. Shaxs ijtimoiy qiyofasini ommaviy madaniyatning salbiy ta'siridan himoya qilish uchun uning ma'naviy madaniyatini yuksaltirish muhim ahamiyatga ega. Chunki yuksak ma'naviy madaniyatga ega shaxsgina madaniyat artefaktlarini ularning insonparvarligi, pozitiv xarakterga egaligi, oqilona elementlardan tarkib topganligi, gumanistik axloqiy, siyosiy, mafkuraviy, estetik norma va prinsiplarga mutanosibligiga qarab iste'mol qiladi. Shaxsning ma'naviy madaniyati uning intellektual, siyosiy, huquqiy, axloqiy, estetik, diniy va boshqa madaniyatidan tarkib topadi. Binobarin, shaxs ma'naviy madaniyatining aynan ana shu ko'rinishlarini yuksaltiradigan chora va tadbirlarning amalga oshirilishi, ularning gnoseologik, aksiologik va praktsiologik aspektlarining rivojlantirilishi, ijtimoiy funksiyalarining takomillashtirilishi ommaviy madaniyat salbiy ta'sirini kamaytiradi.

ADABIYOTLAR

1. Erkayev A. Ma'naviyat va taraqqiyot.- Toshkent: Ma'naviyat, 2009.- 21-b.
2. Егорова Г.И. Воспитательный и образовательный потенциал интеллектуальной культуры специалиста. Ведущие подходы и принципы функционирования.// Ползуновский вестник.- 2005.- №3.- С.47.
3. Erkayev A. Ma'naviyatshunoslik.- Toshkent: Ma'naviyat, 2012.- 373-380-b.
4. Karimov I.A. Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch.- Toshkent: Ma'naviyat, 2008.- 100-101-b.
5. G'aybullayev O.M. Shaxs estetik madaniyatining shakllanish va rivojlanish muammolari. Fals.f.d. ... diss. avtoref.- Toshkent: O'zMU, 2011.- 9-b.
6. Choriyev S.A. Siyosiy yetuk shaxsni shakllantirish muammolari. Fals.f.d. ... diss. avtoref.- Toshkent: O'zMU, 2005.- 34-b.
7. Boysunov J.X. Ўзбекистонда ёшлар маънавий маданиятини юксалтиришнинг ижтимоий-фалсафий муаммолари. Fals.f.d. ... diss. avtoref.- Buxoro: BuxDU, 2023.- 14-b.